

Studii și articole

FORMAREA ÎN EVUL MEDIU A STATELOR ROMĂNEȘTI DE SINE STĂTĂTOARE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU

În urma retragerii legiunilor și administrației romane din Dacia (271—275), s-a produs la nordul Dunării de Jos, ca și în Britania, Galia, Belgia, Noricul (Bavaria de la sud de Dunăre) și în alte părți, în condițiile migrației populațiilor „barbare“ un fenomen de ruralizare¹. Satul a devenit pentru mult timp forma firească de organizare a populației daco-romane rămase în Dacia. Rețeaua de orașe, înfloritoare în vremea stăpînirii romane, a fost distrusă, îndeosebi odată cu năvălirea avarilor, de populațiile în trecere, care atacau, în primul rînd, centrele urbane. Locuitorii orașelor, cîți s-au putut salva, au intrat în rîndul țărănimii, căreia i-a revenit rolul de a păstra și îmbogăți moștenirea spirituală daco-romană. O oarecare continuitate a centrelor urbane s-a menținut în ținutul dintre Dunăre și Mare, rămas sub stăpînirea sau controlul direct al imperiului roman, romano-bizantin și apoi bizantin. Acest fapt s-a repercutat pozitiv asupra întregului teritoriu al Daciei pentru care imperiul continua să fie, ca civilizație, un model.

Rămasă în afara „ordinei“ romane, țărănimea din Dacia s-a organizat într-un mod nou pentru a face față nevoilor impuse de noua „ordine“ barbară. Ea s-a concentrat în teritorii geografice oarecum închise, denumite de N. Iorga cu termenul de *Romanii populare* sau *Romanii rurale*, adică teritorii de romanitate, „de civilizație latină“, asupra cărora nu se mai exercita în mod efectiv autoritatea Imperiului și care trăiau în forme populare. Ele se considerau ca *Romanii* de către locuitorii lor, care știau că în cea mai mare parte, structural, lingvistic și ca arie de civilizație, ei aparțineau Imperiului, *Romaniei* din vremea Imperiului Tîrziu. Pentru străini, *Romaniile* acestea, rupte de imperiu, însemnau teritorii cu locuitori vorbitori de limbă latină, supuse „barbarilor“ care, veniți din stepa răsăriteană sau trăind în acea stepă au silit pe romanici să le plătească tribut în produse².

Populația din *Romanii* a continuat, în condițiile istorice create de migrațiile „barbarilor“, străvechile ei ocupații, în primul rînd agricultura și creșterea vitelor. Este concludent în această privință faptul că în limba română cuvintele privind ocupațiile principale și produsele agricole-pastorale sînt de origine latină: a ara (arare), a semăna (seminare), a culege (colligere), a săpa (sappare),

¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. II, „Oamenii pămîntului“, București, 1937, p. 3 și urm.; G. I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric; poporul român*, Ediție îngrijită, prefață, studiu și note de Stelian Brezeanu, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 70—71.

² Idem, *Istoria românilor pentru poporul românesc*, ediția a VI-a, Vălenii de Munte, 1926, p. 38; Carlo Tagliaviani, *Originele umbitor neotatne*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 124.

grâu (*granum*), meu (*minum*), orz (*nordeum*), spic (*spicum*), seceră (*sicilem*), a treișera (*tribulare*), arie (*area*), a cerne (*cernere*), a măcina (*machinare*), paie (*palea*).

Față de „barbarii” stabiliți în vecinătatea sau pe teritoriul ei, populația din *Romani* păstra conștiința că ea reprezintă altceva, altă lume și ordine, că este depozitara unor tradiții de civilizație așezată, care prin multiple fire o lega încă de imperiu.

Legăturile dintre „*Romaniile*” de la nordul Dunării și romanitatea sud-dunăreană și care au întreținut procesul de romanizare în Dacia și după 275 s-au manifestat, atât prin treceri de populație dintr-o parte în alta a fluviului, cât și prin acțiunile politico-militare ale Imperiului roman la nord de Dunăre și care au culminat cu reinstaurarea parțială a stăpînirii romane la nord de fluviu în timpul împăraților Constantin cel Mare, Valens și Justinian. Așa se explică afirmațiile unor istorici că, de pildă, victoriile lui Constantin cel Mare împotriva goților și sarmaților au dus la „recucerirea integrală a Daciei”³.

Dovezile legăturilor între cele două maluri ale Dunării se reflectă într-un bogat material arheologic descoperit atât în Transilvania, cât și în Oltenia, Muntenia și Moldova. Sint edificatoare în acest sens mărturiile arheologice de la Alba-Iulia (morminte creștine din veacul al IV-lea, datate cu monete de bronz constantiniene, obiecte de inventar romane, locuințe), Bratei, Sucidava, Romula, Cîmpulung-Muscel, Priseaca, Tîrgșor etc., cum și mulțimea descoperirilor monetare⁴.

Un rol important în menținerea daco-romanilor în sfera civilizației romane l-a avut și creștinismul, care a fost propagat din numeroase centre episcopale aflate în orașele de pe malul drept al Dunării mijlocii și de jos⁵. Se cunoaște faptul că terminologia creștină de bază în limba română, noțiunile fundamentale de cult sînt de origine latină.

În cursul secolelor V—VIII latina tîrzie de factură populară din regiunea carpato-danubiano-pontică a devenit o limbă neolatină (romanică)⁶. Din secolul al IX-lea au început să se manifeste diferite influențe nelatine, dintre care cea mai puternică și mai importantă a fost slava, reflectată mai ales în vocabular, fără a schimba însă sistemul (gramatica), în întregime latin, al limbii române. De aceea, ea a evoluat în continuare ca o limbă neolatină (romanică) pînă la forma ei modernă și contemporană de azi.

³ Gh. Ștefan, *Le problème de la continuité sur le territoire de la Dacie*, în „Dacia”, t. XII, 1968, p. 347—354. Vezi mai nou excelenta lucrare a lui Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1981, 122 p.

⁴ D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966.

⁵ Constantin G. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, 1, București, 1974, p. 140—146.

⁶ În încheierea unei lucrări de referință I. Fischer afirma: „Începînd cu secolul al VIII-lea se poate vorbi de limba română ca de o limbă romanică individualizată, caracterizată prin trăsăturile care o disting de celelalte limbi provenite din limba latină și care, cu modificările inerente oricărei evoluții lingvistice se mențin pînă azi” (I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, 1985, p. 210).

Și în toponimie există date care atestă continuitatea daco-romană la nord de Dunăre. Este cazul numelor de riuri principale ca și al terminologiei de origine latină din părțile muntoase, terminologie care și-a găsit aplicarea în depresiunile inter și subcarpatice, în așa numitele „țări“ (terrae), unde s-au constituit, de altfel, primele formațiuni politice românești. Pentru populația romanică, stră-românească din cîmpie pledează denumiri ca Vlașca, denumire slavă pentru români, sau *Romanați*, denumire cumană pentru români.⁷

Tradiția descendenței daco-romane a jucat în rîndul populației de la nordul Dunării rolul de idee politică forță; alături, și ilustrată de limba de origine latină, ea a menținut și întărit coeziunea acestei populații într-un corp etnic distinct⁸, deasupra căruia în vremea mileniului de năvăliri „barbare“ apărea numele neamurilor în trecere, care într-un moment sau altul au stăpînit nominal pe teritoriul vechii Daco-Romanii.

Termenul de *român* și derivatele lui (români, românesc, românește etc.), din care au luat naștere o mulțime de topice, marca deosebirea dintre populația locală de limba latină și elementele migratoare, pentru un oarecare timp supra-puse autohtonilor ca stăpîni⁹.

Secolele X—XI au însemnat pentru istoria României, ca de altfel pentru întreaga Europă, o perioadă de progres, înregistrat de tehnica agricolă și de cultura materială în genere, un moment de creștere demografică și de dezvoltare economică. Săpăturile arheologice, îndeosebi cele întreprinse în așezările de la Garvăn (Dinogeția), Bucov și Dăbîca, ca și izvoarele scrise oferă în această privință materiale și date ilustrative. *Povestea anilor care au trecut* (Povest vremennih let) stăruie asupra prosperității economice a regiunii din preajma gurilor Dunării, al cărei intens comerț aducea o bogăție ce a impresionat pe cneazul Sviatoslav al Kievului, dornic să-și așeze capitala aci.

În secolele X—XI s-au produs modificări profunde în structura socială, a apărut stăpînirea funciară feudală și s-au constituit clasele societății feudale. O parte din stăpînii feudali s-au ridicat din rîndul obștilor sătești locale, cotropind pămîntul obștii și aservind pe țărani; alții au provenit din afara obștii, din rîndul cuceritorilor nomazi care, pentru întreținerea lor și a oștenilor din jurul lor, au obligat obștile de țărani aserviți la dări și slujbe.

Diferențierea socială, relativ cristalizată a populației (avînd la bază dezvoltarea producției), precum și aservirea treptată a oamenilor liberi constituie premise necesare în legătură cu apariția statelor medievale.

Cele mai vechi informații amănunțite despre organizarea unui mare domeniu feudal pe teritoriul României datează din 1075 (domeniul mănăstirii Sf. Benedict, în părțile Bihorului). Analiza stării de dependență servilă a țăranilor de pe acest domeniu ne obligă, însă, să admitem că raporturile feudale apăruseră aici de relativ multă vreme; tocmai în funcție de aceste date își dobîndesc în-

⁷ I. Donat, *The Romanians south of the Carpathians and the migratory peoples in the tenth — thirteenth centuries*, în „Relations between the autochthonous population and the migratory populations“, București, 1975, p. 277—298.

⁸ „Poate la nici un popor din lume — remarca recent Antonie Plămădeală — tradiția n-a fost mai puternică și n-a jucat un rol mai catalizator pentru unitatea de neam, de limbă, de credință, de cuget și de simțire, ca la români“ (Antonie Plămădeală, *Romanitate, continuitate, unitate*, Sibiu, 1988, p. 118).

⁹ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 299 și urm. În secolul al XVII-lea Giorgio Tomaso observa că românii „nu vor să fie numiți valahi, ci români, care le atestă gloria de a avea ca strămoși pe romani“ (A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, p. 136 nota 27).

țelesul și știrile lui *Anonymus* (din *Gesta Hungarorum*) despre „ducele“ Menu-morut. Acesta apare a fi încă de la începutul secolului al X-lea un conducător politic puternic, stăpînind pămîntul țaranilor din jurul „Bihariei“, cetăți, și care avea însemnate oști. În jurul căpeteniilor politice se organizează, de altfel în această vreme, cînd lipsea orice fel de instituție nepersonală, „viața de stat“.

Pe teritoriul dintre Dunăre și Mare sînt atestați la mijlocul secolului al X-lea stăpînitori, ca acel „jupan Dimitre“, amintit într-o inscripție din anul 943, probabil la fel de puternici ca și cei din Transilvania. În aceeași vreme, în secolul al X-lea, se surprind și la sud și est de Carpați începuturi de organizare politică, definatorii pentru procesul de cristalizare a relațiilor feudale.

Pentru cunoașterea structurii sociale din Banat la sfîrșitul secolului al X-lea un important izvor este *Legenda Sfintului Gerhard*; în ea se arată că, alături de nobili (*nobiles*) stăpînitori de întinse pămînturi (*allodia*) și de turme, se aflau oameni de rînd (*servi și pastores*), pe a căror muncă se întemeia bunăstarea celor dintii¹⁰.

Pentru a-și apăra și întări situația privilegiată, pentru a-și asigura sursele de venituri, rezultate din dările la care erau impuși „oamenii de rînd“, stăpînii feudali aveau nevoie de instrumentul de forță și de autoritate pe care îl constituia statul.

Factori externi au împiedecat transformarea formațiunilor politice surprinse pe teritoriul României în secolul al X-lea — voievodatul situat în podișul Transilvaniei (*ubi Gelou quidam Blacus dominium tenebat*) devenise la sfîrșitul secolului al X-lea, potrivit știrilor date de *Anonymus* „foarte întins și foarte bogat“ (*latissimum et opulentissimum*) — în organizații de stat puternice și au făcut ca procesul de feudalizare, ce îmbrăcase pînă atunci un aspect unitar pe ansamblul teritoriului românesc, să dezvolte și aspecte regionale.

Cucerind Transilvania prin lupte care au durat o lungă perioadă de timp, regii maghiari și însoțitorii lor militari sau politici și-au însușit, în virtutea „drepțului de cucerire“ (așadar, prin „uzurpare directă“), pămîntul a numeroase obști sătești rămase încă libere și care au intrat astfel pe drumul aservirii.

Lupta țărănimii pentru păstrarea vechilor ei libertăți și puternica tradiție a organizațiilor politice autohtone au imprimat evoluției raporturilor feudale din Transilvania un caracter specific, făcînd ca în secolul al XIII-lea să se manifeste tendința de alcătuire a unei organizații politice proprii „regnum Transilvaniae“, separat de regatul maghiar¹¹.

Tendința de generalizare a luptei de clasă și răspîndirea imunității în mediul mării nobilimi sînt indicii care fac să considerăm că secolul al XIII-lea marchează un important moment în consolidarea relațiilor feudale în Transilvania.

La sud și est de Carpați, dezvoltarea societății românești a fost stînjinită mult timp de năvălirile și dominația pecenegilor, uzilor și cumanilor, iar mai tîrziu, a tătarilor. Aceste popoare nomade au stabilit cu băștinașii raporturi care au imprimat un specific dinamicii feudalismului din ținuturile amintite. Stăpînirea popoarelor nomade s-a făcut simțită prin foarte variate forme de exploatare fiscală a populației autohtone, principala formă constituind-o *tributul*. O

¹⁰ I. S. Suci, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980, p. 22—63; Ștefan Ștefănescu, *Les premières formations étatiques sur le territoire de la Roumanie*, în „Dacoromania“, 1, 1973, Verlag Karl Alber, Freiburg/München, p. 104 și urm.

¹¹ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Editura Dacia, Cluj, 1971, p. 186 și urm.

colaborare s-a realizat între aristocrația nomadă și cea locală, între șefii nomazilor și căpeteniile românești, prin intermediul cărora se percepea tributul. O dată cu slăbirea și apoi îndepărtarea nomazilor, șefii locali au continuat să practice sistemul de exploatare a populației pe bază de tribut, în propriul lor interes. Secolul al XIII-lea a însemnat și pentru ținuturile de la sud și est de Carpați o perioadă de extindere și adâncire a relațiilor feudale.

În prima treime a secolului al XIII-lea, nobilii români (*majores terrae*) de la sud de Carpați dispuneau — reiese din *Diploma Ioaniților* (1247) de domenii feudale, de un „aparat războinic“ (*apparatus bellicus*) propriu, de o organizare bisericească, beneficiau de dijme și corvezi. Formațiunile politice românești de aici, *czestate* și *voievodate*, deși dependente de regatul maghiar se bucurau de o largă autonomie. O primă încercare de înlăturare a suzeranității maghiare, în 1279, întreprinsă de voievodul Litovoi, s-a încheiat cu moartea voievodului român, devenit simbol al ideii de emancipare politică, idee care se va transforma la scurtă vreme după jertfa lui în manifestări energice, de desprindere de sub autoritatea regatului maghiar.

Întărirea relațiilor feudale în Transilvania, tendința regilor maghiari de desființare a autonomiilor locale, pe de o parte, slăbirea dominației tătarilor la sud și est de Carpați spre sfârșitul secolului al XIII-lea, pe de altă parte, au făcut să crească curentul de trecere a populației din Transilvania, mai ales din părțile ei mărginașe, la sud și est de Carpați.

Deși nu se poate spune că emigrările de populație din Transilvania au determinat — așa cum tradiția a reținut — „întemeierea“ Țării Românești și a Moldovei, ele au întărit vitalitatea organismelor politice de la sud și est de Carpați, contribuind la grăbirea procesului de unificare a lor.

Victoriile repurtate de căpeteniile românești, cu forțe proprii sau participând în cadrul unor coaliții de state, împotriva tătarilor, ca și criza politică, manifestată în statele vecine, în Ungaria și Bulgaria, au determinat unificarea formațiunilor politice de la sud de Carpați și alegerea voievodului din părțile Argeșului, Basarab, ca *mare voievod* și *domn*.

În anul 1330 prin bătălia, intrată în istorie sub numele de bătălia de la Posada, soldată cu o mare victorie a lui Basarab împotriva oastei maghiare invadatoare, condusă de regele Carol Robert de Anjou, statul românesc de la sud de Carpați se impunea ca stat independent în geografia politică a vremii.

Semnificația bătăliei de la Posada pentru istoria românilor a fost comparată cu luptele eliberatoare de la Morgarten sau de la Sempach din istoria confederației elvețiene.

Statul românesc de sine stătător, intrat în istorie prin Basarab, creator de dinastie, dinastie ce va conferi capacitatea de a domni urmașilor lui Basarab a luat numele de *Țara Românească* (adică Țara Românilor) (cu un termen slav, de origine germanică, Valahia) după denumirea etnică a populației (*Vlachus, generatim homo romanae originis*).

Pe lângă sensul restrâns de stat al românilor de la sud de Carpați, termenul de *Țara Românească* cu înțeles de „țară a românilor“ cuprindea în sine și un program politic mai larg, el desemna universalitatea românească, pe toți românii din cuprinsul vechii Dacii. Denumirea statului îi definea și misiunea — aceea de a reconstitui unitatea poporului al cărui nume îl purta.

Încusit în meșteșugul armelor, priceput în tainele diplomației, pe care a știut-o pune cu abilitate în slujba țării, Basarab a asigurat statului hotare teritoriale, a definit modelul gândirii politice românești pe care urmașii lui l-au imitat și dezvoltat, asigurând stabilitatea statală, atât de necesară progresului societății.

La Curtea de Argeș a înălțat Basarab, lăcașul ce-i face pururea prezent numele — Biserica Domnească — monument de mare valoare artistică, însemnat reper în evoluția artei medievale românești, expresie a nivelului de dezvoltare atins de societatea românească a vremii, aptă să recepționeze și să integreze organic influențe culturale, venite fie din Bizanț, prin filiera statelor slave sud-dunărene, fie din Apusul Europei, prin intermediul regatului maghiar¹².

Aceste influențe se vor face simțite, atît în prerogativele domnului cit și în costumul de curte, în ceremonialul încoronării, a urcării pe tron — simbol al puterii legitime înlăuntrul țării —, în anumite concepții magice și simboluri. Biserica a avut în această privință un rol însemnat în consolidarea situației domnului în interesul ei propriu și al doctrinei sale.

Constituirea primului stat românesc a deschis perspectiva eliberării tuturor românilor de sub dominațiile străine. Opera lui Basarab a creat — avea să spună N. Iorga — modelul pentru cea de „a doua libertate românească: Moldova”¹³. Statul Moldova s-a realizat, ca și în cazul Țării Românești, avînd concursul elementului românesc din Transilvania. „Țara Maramureșului” avea să joace pentru crearea Moldovei ca stat un rol similar celui pe care „Țara Făgărașului” l-a avut pentru Țara Românească. Cu Dragoș voievod a început și a continuat prin Bogdan și urmașii lui procesul de unificare a „țărilor” de la est de Carpați în noua țară românească, care, după locul de pornire a ei — valea Moldovei — se va numi Moldova.

Fiind și aceasta tot o „Țară Românească”, o „Valahie” — cum, de altfel, este și numită în cancelaria papală, ca și în cea polonă încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea—pentru a nu se face confuzie cu „cealaltă Valahie”, în izvoare se închidese adesea pentru regiunea de la est de Carpați termenii de *Moldovlahia* sau *Valahia Minor*, „Țara Românească cea Mică” spre deosebire de „Valahia Major”, „Țara Românească cea Mare”, care constituindu-se ca stat cea dintîi dintre „țările românilor”, revendica întîietatea în cadrul unității etnice românești¹⁴.

Interesant este faptul că locuitorii Moldovei n-au numit Țara Românească cu acest nume și pe locuitorii ei români: români se știau și ei și țara lor o considerau tot o Țară Românească. Pentru a distinge „cealaltă Valahie” cum avea să spună Ștefan cel Mare, de „Valahia” de la est de Carpați, locuitorii Moldovei au numit-o pe prima Muntenia sau Țara Muntenească (adică a munților) și aceasta, probabil, încă de la început. În *Letopisețul anonim al Moldovei*, cea mai veche cronică păstrată a Moldovei, se folosește, în textul slavon termenul Munten¹⁵.

Ambele state românești, de la sud și est de Carpați, înseamnă ieșirea la suprafață, într-o conjunctură internațională favorabilă a unor energii populare mult timp ascunse de revărsările și dominația nomazilor. Această ieșire la su-

¹² Răzvan Theodorescu, „*Monumentum princeps*” et genèse d'états en Europe Orientale au moyen âge, în „*Revue Roumaine d'Histoire*”, 2, 1978, p. 245 și urm.

¹³ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, *Ctitorii*, București, 1937, p. 200.

¹⁴ Șerban Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1988, p. 15.

¹⁵ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI* publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 9; P. P. Panaitescu, *Numele neamului și al țării noastre*, în „*Interpretări românești*”, București, 1947, p. 100.

prafată a elementului românesc coincide cu evidențierea capacității lui de a îndepărta sau de a absorbi elementul trecător barbar.

Fondul etnic al celor două state românești, devenite independente în secolul al XIV-lea era același, cum același era și fondul etnic al Transilvaniei, care neputînd realiza, din cauza presiunii și stăpînirii regatului maghiar, un stat polarizator al întregii vieți statale românești, așa cum poziția geografică și tradiția istorică o indicau — a pompat energii vitale la sud și est de Carpați, grăbind realizarea aci a două state românești și menținînd trează ideia unității etnice românești¹⁶.

Așa dar, fragmentată sub loviturile „barbarilor“, *Romania transdanubiană*, care-și găsisese expresia în vremea revărsării populațiilor nomade în „Romaniile populare“ nu s-a putut reconstitui în secolul al XIV-lea complet, ci pe regiuni geografice. Împrejurările istorice n-au fost favorabile triumfului tendinței de reconstituire a întregului politic de altădată, pe care în antichitate îl reprezentase Dacia. Ideia vechii unități politice a Daciei a continuat să fie prezentă în sinul poporului român și încercări de realizare a ei au pornit în cursul timpului, cînd dintr-o provincie, cînd dintr-alta. La sfîrșitul secolului al XVI-lea i-a revenit Țării Românești rolul de piesă centrală în lupta dusă de conducătorul ei, Mihai Viteazul, de refacere, în formă românească a Daciei. Invingător, domnul Țării Românești a devenit pentru cîtva timp domn al tuturor românilor. Opera lui politică de „restitutor Daciae“ a creat modelul construcției statale moderne românești, a prefigurat crearea statului național unitar român.

¹⁶ Ștefan Ștefănescu, *Demografie — dimensiune a istoriei*, Editura Facla, 1974, p. 50 și urm. ; Șerban Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*, p. 76 și urm. ; Florin Constantiniu, *Premisele apariției statelor feudale românești*, în „Studii și articole de istorie“, XXVI, 1974, p. 5—111.